

Een oord van bang wachten

Een oord van bang wachten

Kamp Haaren 1941-1944

PETER BAK

Zuidelijk
Historisch
Contact

Hilversum, Verloren 2018
Tilburg, Zuidelijk Historisch Contact

Dit boek zou niet tot stand zijn gekomen zonder de bijdragen van meer dan 225 donateurs.

Het is onmogelijk om ieder van hen individueel te danken maar zij mogen er overtuigd van zijn dat wij hun bijdrage bijzonder waarderen.

Speciaal willen wij dankzeggen aan: Stichting Erfgoed Brabant, Rabobank Hart van Brabant, Stichting Leye Fonds, Stichting Tilmanshof, Stichting Zandstaete, Stichting Jacques de Leeuw, Stichting Boudewijn van Gorp, Stichting Huizinge De Loet, Stichting F.J.M. en A.J.M. Aarden, Stichting Boekenmarkt Helvoirt, Stichting Voormalige Katholieke Spaarbank, Gemeente Haaren, Gemeente Vught, Angela van der Schriek-Junker, P.M. Lubbers, Familie Nauta, M.L.H.M. van Doorne, Prof. dr. B.T. Brus, Mw. E.J.T. van Agt-Krekelberg en A.A.M. van Agt, Drs. A.M.J.A. van Bilsen en mw. Van Bilsen-Konings en W.E.J.P. Six de Groot.

De samenstellers hebben getracht auteursrechthebbenden te achterhalen. Diegenen die menen op illustraties en/of tekst recht te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met de stichting Zuidelijk Historisch Contact.

Voor informatie, abonnementen en bestellingen:

www.uitgeverij-zhc.nl

www.verloren.nl

Afbeeldingen op het omslag: Gedenkplaats Haaren; Beeldbank WO2, NIOD, foto Chr. Rupke; privéarchief auteur.

ISBN 978-90-8704-718-4

© 2018 Stichting Zuidelijk Historisch Contact & Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum

Opmaak: Rombus, Hilversum

Omslagontwerp: Frederike Bouten, Utrecht

Druk: Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoudsopgave

Lijst van afkortingen	9
Woord vooraf	11
1 Een beeld van trots en weerloosheid	15
Ver weg van het woeden der wereld	16
Keien in stil grachtwater	18
2 ‘Vertel moeder dat ik een paar dagen weg ben’	21
Hurkend voor de suitekast	22
Muzikaal onthaal	24
Scheiding der geesten	26
Een winter in Thüringen	28
Nachttrein naar Oisterwijk	30
3 ‘Een tijd waarin wij soms vergaten gevangenen te zijn’	35
Heinrich der Schwindler	36
Alte Kameraden in Nordbrabant	39
Staatsgevaarlijk en dienstverlenend	42
Een gezonken boot in Indische wateren	44
Caprices van Paganini	46
4 Een eigenaardige wereld	51
Vrijdenker in gevangenschap	52
De ‘geest van Haaren’	55
5 ‘Bis man dann auf Haaren kam’	61
Een wereld van vier stappen breed en lang	61
Het boek van Koning	63
‘Tot de strengste objectiviteit verplicht’	64
‘Welchen Fehler machen Sie?’	68

	'Ich bin in Holland herumgefahren'	70
	'Met katten en kratten'	72
	Afscheid met een handdruk	73
6	Dansen op een vulkaan	77
	'Meine Herren, Sie sind Geiseln'	78
	Schrikbeeld voor de buitenwereld?	81
	'Het grijpt me naar de strot'	83
	Een vreemdeling in Nederland	86
	'De geest in het kamp is uitmuntend'	89
	'Wir lassen uns niet belachen'	91
	'Shot at dawn'	94
7	Een humaan instituut	97
	Nummers en namen	98
	'Ik heb je wat te zeggen'	102
	Waar zit het lek?	105
	Schrijven en smokkelen	107
	'Achten Sie auf ihm'	109
	'Verbeeld je dat eens!'	111
8	Ernst en luim	115
	Beraad achter prikkeldraad	115
	Onder de huid	120
	'Het is anders!'	123
	Jobstijding en afscheid	126
9	'Es ist hier kein Erholungsheim'	131
	Kerels met grote witte baarden	133
	Zingen met een foto op de knie	135
	Afscheid met de Hitlergroet	139
	Een houten hamer op een holle buis	140
10	In de mist van een schimmenrijk	147
	Praten met 'Franse meisjes'	148
	'Wann kommt er jetzt?'	152
	'Een drama van menselijke zwakheden'	154
	Motten die naar het licht vliegen	157
	De dood van 'Wim'	160

11 Door de muren heen	165
Drie Pieten springen uit een <i>Halifax Bomber</i>	166
'Alle agenten gearresteerd'	169
Een scherf van een jampot	171
'Dan houdt elke redenering op'	174
'Ich bekomme immer die Nackeschläge!'	176
12 'Toen waren we vrij, helemaal vrij'	179
Een helper van besproken gedrag	181
Einde van het spel	183
13 Op het ritme van de misère	187
Een bloedhond in de verhoorkamer	187
Capitulieren in de verhoorkamer	190
'Ze hebben alles op papier'	191
Het betere borduurwerk	194
Een boos oog en een dodelijk schot	195
De koning van Noord-Brabant komt ten val	197
'Tempo'-Mannschaft uit Hagen	200
14 De dood komt het kamp binnen	203
Oog om oog, tand om tand	203
'Veroordeel niemand'	207
Een koopman en een Kriminalsekretär	209
'Het is hier een reuzebediening'	211
'Kon ik maar alles zeggen'	214
'Auf der Flucht erschossen'	217
In rook opgegaan ...?	219
15 De laatste maanden	223
Met de dood voor ogen	224
Een 'strijdorganisatie' die offers wil brengen	227
Te mooi om waar te zijn?	231
'Altijd zal ik van je houden'	233
'Alle Sache fertig machen'	236
Het einde	238
16 Een plaats van herinnering	243
Twee keer gevorderd	243
'Daar stonden Joodsche vrouwen'	245

Gedenkplaats Haaren	247
Beeldvorming	250
Een oord van bang wachten	253
Bronnen	258
Bibliografie	261
Noten	270
Register	296
Over de auteur	302

Lijst van afkortingen

Aka	Also known as
ARP	Antirevolutionaire Partij
BB	Binnenlands Bestuur
BHIC	Brabants Historisch Informatiecentrum, 's-Hertogenbosch
BI	Bureau Inlichtingen
CABR	Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging
CHU	Christelijk-Historische Unie
CID	Centrale Inlichtingendienst
CPN	Communistische Partij van Nederland
Gestapo	Geheime Staatspolizei
HBS	Hogereburgerschool
HDC	Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme van de Vrije Universiteit (1800-heden), Amsterdam
HHIJC	Haagsche Hockey & IJshockeyclub
ID	Inlichtingendienst
IISG	Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Am- sterdam
KLM	Koninklijke Luchtvaartmaatschappij
KMA	Koninklijke Militaire Academie
KP	Knokploeg
KVP	Katholieke Volkspartij
MI5	Military Intelligence, Section 5
MI6	Military Intelligence, Section 6
MVT	Bureau Militaire Voorbereiding Terugkeer
NIOD	Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies, Amsterdam
NMKV	Nationaal Monument Kamp Vught
NS	Nederlandse Spoorwegen
NSB	Nationaal-Socialistische Beweging
OD	Ordedienst

PTT	Staatsbedrijf der Posterijen, Telegrafie en Telefonie
Pv	Procesverbaal
RAF	Royal Air Force
SD	Sicherheitsdienst
SDAP	Sociaal-Democratische Arbeiderspartij
SOE	Special Operations Executive
SS	Schutzstaffel
UNRRA	United Nations Relief and Rehabilitation Administration
Z.a.	Zonder auteursnaam
Z.i.	Zonder inventarisnummer
Z.j.	Zonder jaartal
Z.p.	Zonder plaatsnaam

Woord vooraf

Begin 1979 was ik een HAVO-leerling van vijftien jaar met grote belangstelling voor geschiedenis – en maakte ik met ‘Haaren’ kennis. Geboeid keek ik naar de NCRV-documentaire van Jelte Rep over het Englandspiel, de spionagetragedie die tientallen gearresteerde geheim agenten in het Haarense grootseminariegebouw deed belanden. Het gebouw was in het najaar van 1941 geconfisqueerd en als gijzelaarskamp in gebruik genomen. Vanaf mei 1942 ging het ook als *Polizeigefängnis* dienst doen; de eerste gevangene die er werd opgesloten was een Englandspielagent.

Twaalf jaar na Reps documentaire, in 1991, bracht het onderzoek voor mijn boek over het verzetsblad *Trouw* me opnieuw met Haaren in aanraking. De gearresteerde verspreiders en drukkers van de krant werden in 1943 en 1944 allen in het grootseminarie opgesloten. Drieëntwintig verspreiders werden in augustus 1944, na een vermeend ultimatum van de *Sicherheitsdienst*, in het naburige kamp Vught gefusilleerd. Mijn boek verscheen in 1993 en werd gevolgd door dissertatieonderzoek naar *Trouw* als verzetskrant en naorlogs dagblad. Het voormalige grootseminarie hield dus mijn aandacht. Die verdween na mijn promotie, in 1999, naar de achtergrond, tot begin 2014, toen ik me opnieuw met het illegale *Trouw* ging bezighouden. Al jaren, eigenlijk sinds 1991, zat het me dwars dat het verhaal van die 23 *Trouw*-verspreiders en dat schimmige ultimatum nog nooit volledig was verteld. Ben van Kaam en Henk Biersteker, voormalige redacteurs van *Trouw*, en ikzelf hadden in 1994 weliswaar een zaterdagskatern aan de kwestie mogen wijden, maar er was meer materiaal dan kon worden gepubliceerd. Ik nam me toen voor een boek over ‘de 23 van *Trouw*’ te schrijven. Mijn promotieonderzoek verhinderde dit echter; het voornemen ebde weg, maar zou nooit helemaal verdwijnen.

Wanneer ik me in 2014 opnieuw met de ‘23 van *Trouw*’ ga bezighouden, is er, 70 jaar na dato, nog altijd geen integrale studie over de drie oorlogsjaren waarin het Haarense grootseminarie als gijzelaarskamp en *Polizeigefängnis* is gebruikt. In april 2015 zoek ik contact met het be-

stuur van de Gedenkplaats Haaren, een maand later bezoek ik de jaarlijkse open dag. Gefascineerd loop ik in en om het imposante gebouwencomplex, dat nog volledig intact is. De plaats van herinnering grijpt me aan en laat me in de weken daarna niet meer los. Ik besluit het werk aan het boek over de '23 van *Trouw*' te onderbreken. Gedurende de zomermaanden van 2015 bestudeer ik het archief dat in de loop der jaren door de medewerkers van de Gedenkplaats bijeen is gebracht. Het wordt bewaard in de kamer die indertijd als verhoorkamer is gebruikt: ik doe onderzoek op de plek waar honderden gevangenen zijn verhoord – en geslagen.

Het vooronderzoek resulteert begin september 2015 in het projectvoorstel 'Een oord van bang wachten', met als ondertitel: 'Waarom er nog steeds geen boek over "Haaren" is, en er wel zou moeten zijn'. Samen met de Gedenkplaats Haaren ga ik vervolgens op zoek naar financiën voor de uitvoering van het project. Dit blijkt een lange adem te vergen. De achterban van de Gedenkplaats doneert royaal, maar de geëigende landelijke fondsen geven nul op het rekest. Pas in januari 2017, nadat de stichting Zuidelijk Historisch Contact (ZHC) zich over het project heeft ontfemd, kan ik het onderzoek definitief voortzetten en met het schrijven van het boek beginnen. De rest is geschiedenis.

De weg naar ZHC werd me gewezen door voormalig NIOD-directeur Hans Blom, die me namelijk attendeerde op Arnoud-Jan Bijsterveld, hoogleraar Cultuur in Brabant aan de universiteit van Tilburg en voorzitter van de ZHC-kernredactie. Zowel voor de verschijning van dit boek als het naar aanleiding daarvan belegde symposium van 26 mei 2018 is Arnoud-Jans betrokkenheid van doorslaggevende betekenis geweest. Met ere moet dan ook de naam van Jan Brouwers worden genoemd die als coördinator namens ZHC bij het project betrokken was en in wie ik daarnaast een uitstekende eindredacteur had.

Arnoud-Jan Bijsterveld en Jan Brouwers hadden ook zitting in de commissie die de schrijvende arbeid van de auteur kritisch volgde. De andere leden van deze commissie waren NIOD-historicus Bas von Benda Beckmann, Jeroen van den Eijnde, directeur van Nationaal Monument Kamp Vught, en Rob Esmeijer, medewerker van de Gedenkplaats Haaren. De vijf 'meeleesmannen' hebben me voor de nodige fouten weten te behoeden en me bovendien van waardevolle suggesties voorzien. Rob Esmeijer was van begin af aan mijn vertrouwde en enthousiaste aanspreekpunt namens de Gedenkplaats Haaren. Ook kon ik altijd vertrouwen op de hulp van Gedenkplaatsmedewerker Henk van Helvert, vooral tijdens de periode van vooronderzoek in de zomermaanden van 2015.

Voor de vroege vogel uit Noord-Holland stond de deur van de Gedenkplaats al voor achten open.

Voor dit boek heb ik onder meer gebruik kunnen maken van briefwisselingen die mij door nabestaanden ter beschikking zijn gesteld. Hun namen staan achterin het boek vermeld. Hier, aan de andere kant van het boek, zeg ik hen veel dank voor de bereidwilligheid en het vertrouwen waarmee ik, zonder enige restrictie, inzage in de brieven heb gekregen. Ook gaat mijn dank uit naar de medewerkers van de archiefinstellingen waar ik in 2016 en 2017 te gast ben geweest: het Brabants Historisch Informatiecentrum (BHIC), het Regionaal Archief Alkmaar, het Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme van de Vrije Universiteit (1800-heden) (HDC), het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG), het Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies (NIOD) en het Nationaal Archief. Ook kreeg ik toegang tot het archief van het bisdom 's-Hertogenbosch, waar Jef van Gils me gastvrijheid verleende. Els van der Meer, voormalig medewerkster van Nationaal Monument Kamp Vught, zeg ik ten slotte hartelijk dank voor de elektronische bestanden die ze me toezond.

Dit boek vertelt een verhaal: niet meer, en vooral niet minder. Liefhebbers van methodologische, analytische en aanverwante exercities moet ik teleurstellen. 'I am a plain narrative historian', schreef de befaamde Britse geschiedschrijver A.J.P. Taylor in zijn autobiografie, al moet de lezer nu natuurlijk niet denken dat ik me met hem wil vergelijken. Taylor liet er trouwens nog meer behartigenswaardigs op volgen: 'and I hope I give the reader plenty of entertainment as well.' Niet dat geschiedschrijving een tak van amusement moet zijn. Waar het om gaat is of geschiedschrijving boeit.

Het oordeel is aan de lezer.

Peter Bak
Sint-Pancras, 16 februari 2018

Afb. 1.1 Grootseminarie Haaren en zijn bevolking in 1940 (collectie BHIC, foto Bisdome van 's-Hertogenbosch).